

OTÁZNIKY NAD DEJINAMI SLOVENSKEJ FILOZOFIE

VLADIMÍR BAKOŠ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

BAKOŠ, V.: Questions about the History of Slovak Philosophy
FILOZOFIA 58, 2003, No 10, p. 671

The history of Slovak philosophy can be reconstructed along two basic lines: along the line of the school (academic) philosophy, developed at existing high schools, colleges and universities, as well as along the other line - that of philosophical (social) thinking. The researches should focus not only on professional philosophy, but also on the forms of applied (and also implicit) philosophical thinking as a part of the community's culture. The standpoint of the researches should be non-ideological, non-national, non-ethnic. "The Slovak philosophy" is related to all philosophical expressions, historically present in Slovak region or in Slovak culture. This option as an alternative to previous paradigmatic scheme, used by Marxist historiography. It represents a methodological issue par excellence, demanding a special attention and also theoretical and methodological selfreflection of the historians of philosophy.

*"Všetchno, co dějinně chápeme,
má určitý význam v našem
aktuálním životě; lhostejnost
a dějiny se nesnášejí."*

(Jan Patočka)

Marxistická narácia dejín slovenskej filozofie. V prednovembrovej "pokrokárskej", tradično-modernistickej historickej narácii boli dejiny slovenskej filozofie súčasťou platného konceptu dejín, ako aj určitej filozofie dejín. V oficiálne záväznom paradigmatickom obraze dejín (hoci sa tento deklaroval ako "internacionalistický") boli dejiny našej filozofie súčasťou celkového konceptu národných dejín. V optike historiko-materialistickej filozofie dejín bolo aj filozofické myslenie jedným ("nadväbovým") článkom objektívneho, zákonitého historického procesu, dejín triednych zápasov (nateraz ponechávame "bokom" procesuálny aspekt tohto konceptu aj aprioristickú schému boja materializmu s idealizmom). Pre moderné obdobie (kapitalistickej modernizácie) platilo, že aj podoby filozofického myslenia sa interpretovali ako prejavy konkretizácie zápasu za národného oslobodenie toho-ktorého národa. Marxistická historiografia dejín slovenskej filozofie sa mala orientovať na objavovanie a výklad pokrokových národných tradícií a pokrokového odkazu minulosti v oblasti filozofie. Nemalo tak ísť prioritne o podrobné zmapovanie podôb odbornej (školskej) filozofie, ale o odhalenie zákonitého procesu nadväzovania progresívnych myšlienkových prvkov a smerov (v dialektike zápasu materialistických a idealistických tendencií) ako ideového základu "boja o kultúrnu, národnú a sociálnu emancipáciu národa" ([3], 8). Išlo o viac-menej objektivistický pohľad, jeden variant modernistickeho pohľadu na dejiny

a naratívny konštrukt "logiky vývinu" národných dejín. Do takto koncipovaného obrazu vývinu národných dejín sa ešte viac-menej bezproblémovo zakomponovali podoby filozofického myslenia starších historických období (bolo však treba "prebojovať" akceptovateľnosť aspektu relatívnej prínosnosti, "pokrokovosti" idealistických smerov), hoci sa vtedy rozvíjalo v rámci dobovej univerzalisticky ponímanej latinskej (kresťanskej) vzdelanosti. Optika meta-naratívneho konštruktú sa však mení pri interpretácii dejín slovenskej filozofie v období tzv. národného obrodzenia. Do centra pozornosti sa dostávali tie podoby filozofického myslenia, ktoré sa chápali a vykladali ako prejavy filozoficko-dejinného zdôvodňovania národnooslobodzovacieho zápasu. Z hľadiska platnej paradigmy (onej "logiky vývinu" národných dejín) však boli ťažšie zakomponovateľné podoby "inonárodnej" filozofie, najmä keď sa aj táto zdanlivo objektívne a zákonite manifestovala v podobe "národnej filozofie". Z takto koncipovanej meta-narácie tak "vypadávajú" práve aj podoby školskej filozofie v etape "národnotvorby" (procesu subsumovaného termínom nation-building), t. j. v čase, keď sa táto "nacionalizovala". A tak, hoci sa v *Syntéze I* lapidárne konštatovalo, že "vývin filozofie sa odohrával výlučne na pôde školstva" ([4], 99), a líniu školskej filozofie tu môžeme vcelku vysledovať (aj sami ju môžeme rekonštruovať, vyselektovať na základe spracovaného a prezentovaného materiálu), a to najmä v kapitolách venovaných starším historickým etapám ("prešovskej školy", Trnavskej univerzity, sčasti aj v osvietenskom a obrodenskom období), následne však táto kolektívna monografia sústreďuje najväčšiu pozornosť na vlastnú "národnú filozofiu", resp. na obrodenské filozofické myslenie rozvíjané už mimo pôdy škôl a inštitúcií (kap. III. *Filozofia na Slovensku v období zápasu za národné obrodzenie* predstavuje cca 1/4 práce). Tradícia školskej filozofie, t. j. vyučovanie filozofie a rozvíjanie filozofickej vzdelanosti na pôde stredných, vyšších škôl i univerzít, predstavuje však významnú, nosnú kontinuálnu výstuž našej filozofickej tradície. Objektom zaslúženého záujmu sa však táto problematika opäť stala až v poslednom období.

Mohli by sme si postaviť otázku, čo bolo dôvodom tohto malého záujmu o školskú filozofiu v priebehu interpretácie dejín slovenskej filozofie (osobitne druhej polovice 19. storočia): iba jazyková otázka, alebo jej "nenárodný" charakter? Treba poznamenať, že do polovice 19. storočia sa školská filozofia rozvíjala v inom ako materinskom jazyku, ale práve táto "nenárodná" filozofia tvorí významnú súčasť týchto syntetických dejín.

Jazykový aspekt. Filozofická vzdelanosť sa pestovala a šírila až do obdobia osvietenského, resp. tzv. národno-obrodenského ako súčasť univerzalisticky chápanej kresťanskej vzdelanosti. Preto sa aj filozofická spisba prevažne písala inojazyčne - nie slovensky (prípadne "česko-slovensky"), ale predovšetkým latinsky. Latinčina bola totiž rečou vzdelancov (ale aj administratívy). Avšak už od 16. storočia bola ako literárny a liturgický jazyk v evanjelickom duchovno-kultúrnom prostredí uplatňovaná čeština-bibličina, ktorá bola postupne stále výraznejšie poslovenčovaná (osobitne neskôr aj a najmä katolíckymi vzdelancami). Už v osvietenskom období, ale výraznejšie v obrodenskom čase národnotvorby v súvislosti s úsilím o kodifikáciu a rozvoj spisovného jazyka začínal pohyb smerujúci k vytváraniu vlastnej filozofickej a vedeckej terminológie

v slovenskom jazyku (vtedy však bol a zostal vo svojich prvopočiatoch). V čase národnotvorby od sklonku 18. storočia, keď latinčina strácala svoje výsadné postavenie a do vzdelávacieho procesu vstupovali národné jazyky (ako maďarčina, nemčina), bola v slovenskom prípade naopak rodná reč zatlačovaná do úzadia (udržiava sa v cirkevno-konfesionálnom kontexte). Tento trend sa prehlboval v druhej polovici 19. storočia v dôsledku uplatňovania maďarizačnej štátnej kultúrno-vzdelanostnej politiky nepriaznivej voči nemaďarským národnostiam. Po rapsodickom pôsobení troch slovenských gymnázií, po zániku Matice slovenskej a pri neexistencii školstva s vyučovacím jazykom slovenským neboli naporúdzni ani tie najzákladnejšie predpoklady pre rozvoj slovenskej vedy a filozofie. Vedecké a teoretické otázky tak nemohli slovenskí vzdelanci tematizovať a riešiť vo vlastnom jazyku a na pôde národno-kultúrnych vzdelanostných inštitúcií (pokiaľ sa im venovali vo vlastnom národnom jazyku, tak iba "laicky", amatérsky; aj preto niekedy skĺzli do diletantskej novotvorby terminológie či nevecnej špekulácie). Slovenská filozofia tak nemala vlastný školsko-vzdelanostný ani inštitucionálny rámec pre svoj rozvoj ako "národná" filozofia.

K pojmu národnej filozofie. Filozofia sa vo svojej systémovej, interpretatívnej a aplikatívnej vrstve rozvíja v určitom konkrétnom jazykovom a kultúrno-spoločenskom rámci. V týchto podobách či úrovniach sa rozvíjala aj filozofia v našich podmienkach. Hoci je filozofia univerzálna svojím predmetom, problémami a metódami, je zrejmé, že je aj špecificky "národná", a to nielen formou jazyka (či stupňom rozpracovanosti vlastnej "národnej" odbornej terminológie), ale aj obsahom (optikou tematizácie a riešenia problémov vo vzťahu ku konkrétnej spoločenskej či individuálne ľudskej situovanosti). Aby sme sa vyhli očakávaným námietkam či nedorozumeniam, poznamenajme, že pod národnou filozofiou tu rozumieme jednak a) rozvíjanie filozofie v národnom jazyku (teda išlo o "národnú" filozofiu), a jednak b) hovoríme o "národnej filozofii" v zmysle historického fenoménu, t. j. konkrétnych podôb filozofie dejín a národa (ako sa u nás rozvinuli v 19. storočí v období tzv. národnotvorby). Treba však zdôrazniť, že nielen táto "národná", ale aj "klasická" školská filozofia v starších obdobiach (či už bola rozvíjaná v staroslovienčine, latinčine, biblickej češtine, alebo postupne prevažne v nemčine alebo maďarčine), ako aj filozofické myslenie v širšom slova zmysle (v podobe aplikovanej či implicitnej filozofie), že všetky tieto podoby filozofie a úrovne filozofovania, pokiaľ historicky tvorili súčasť kultúrneho a myšlienkového dedičstva viazaného na územie súčasného Slovenska, resp. sa uskutočňovali v spoločenskom živote a kultúrnom prostredí takto vymedzeného celku, patria do dejín našej, t. j. slovenskej filozofie. Ich súčasťou je tak nielen "národná filozofia" jazykom či "duchom", ale aj (jazykovo) "inonárodná" filozofia, pokiaľ sem vstupovala a účinkovala v tunajšom kultúrnom a myšlienkovom prostredí.

Slovenská filozofia, či filozofia na Slovensku? Iba zdanlivo ide o samoúčelný problém, či dokonca pseudoprávny problém. Vymedzenie predmetu výskumu prostredníctvom definovania jeho základného pojmového arzenálu, významu, rozsahu i obsahu pojmov je nevyhnutným predpokladom samotného rozbehu aj jeho úspešného rozvíjania. Na druhej strane terminologická neujasnenosť, nepresnosť či divergentnosť v chápaní základ-

ných pojmov, snaha o revitalizáciu prekonaných konceptov môžu byť prameňom zbytočných nedorozumení (a nekonečných diskusií) a navyiac môže takéto skúmanie zaviesť do slepej uličky, najmä ak ide o kolektívny výskum. Osobitne nešťastné by bolo opätovné uplatňovanie kľúčových termínov ideologicky konotovaných (je, pochopiteľne, vecou diskusie, či sa tomuto nebezpečenstvu spoločenské vedy môžu úplne vyhnúť vzhľadom na ich špecifický charakter a predmet výskumu). Písať dejiny bez akýchkoľvek ideologických, aj zamlčaných, implicitných zreteľov by malo byť ambíciou každého historika, osobitne po neblahých skúsenostiach z minulého režimu. Želanú terminologickú ujasnenosť, precíznosť (či až systematickú, významovú koherentnosť ako možný ideál) považujeme zároveň za zodpovedajúci výraz vyspelosti a úrovne danej vednej špecializácie (čo, žiaľ, nie vždy platí práve vo filozofii). A tak, hoci sa už dnes nevyžaduje ani viac-menej nie je nevyhnutná úplná zjednotenosť v oblasti predmetnej terminológie, určitý konsenzus výskumného spoločenstva by bol želateľný (hoci možno nie každým vítaný).

Pokiaľ ide o významovú precizáciu pojmu "slovenská filozofia", zastávame názor, že jednostranné uplatňovanie etnocentrického rovnako ako na druhej strane historiko-etatistického princípu v tejto otázke je zavádzajúce a neproduktívne. Dejiny filozofie považujeme za prirodzenú a organickú súčasť kultúrneho a myšlienkového dedičstva tejto krajiny, v našom prípade Slovenska. Okolnosť, že Slovensko netvorilo osobitný administratívny či sociálno-politický celok v starších historických obdobiach (bližšie pozri [15]), nie je v tomto kontexte kľúčová. Uplatňovanie akéhokoľvek nacionalistického či ideologického zreteľa pri interpretácii tejto problematiky považujeme za vedecky neprijateľné (hoci je zrejme, že práve tieto ideologické aspekty často determinovali či kontaminovali podobu meta-narácií). Pri výskume je preto nevyhnutné uplatňovať hľadisko ne-nacionálne, ani nie etnicko-kultúrne, ale ani zdanlivo "neutrálne" (napr. regionálno-etnické). Považujeme za adekvátne zaraďovať do takto vymedzených dejín našej filozofie každý filozofický prejav viažuci sa na územie a kultúru Slovenska, a to nielen etnických Slovákov, ale všetkých vzdelancov (a ich diel, ideí) pôsobiacich v tomto prostredí (patria sem aj všetci tí, ktorých dielo a idey majú vzťah k slovenskej kultúre a mysleniu iba sprostredkovane, ale boli tu prítomné (a prostredníctvom predkladov aj bezprostredne). O fenoménoch našich kultúrnych dejín môžeme hovoriť aj v tých prípadoch, keď tieto boli vytvorené v rámci kultúr iných etníc (ako slovenského) na území Slovenska. To znamená označenie "slovenská filozofia" sa vzťahuje na všetky filozofické prejavy kultúrno-historicky prítomné na území alebo v kultúrnom prostredí vymedzenom rámcom dnešného Slovenska (označenie konkrétneho javu adjektívom "slovenský" znamená jeho kultúrno-historickú lokalizáciu, zaradenosť; pochopiteľne, uvedomujeme si, že mnohí chápu toto označenie súčasne ako určenie kultúrno-etnické: takéto nedorozumenia, najmä ak sú ideologicky motivované, možno sotva úplne eliminovať). Z takto uplatňovaného kultúrno-teritoriálneho hľadiska, zohľadňujúceho aj presahy medzikultúrnych vzťahov, vyplýva, že z rámca skúmania dejín filozofickej vzdelanosti na slovenskom území nemožno vynechávať ani výskum všetkých podôb a historických etáp školskej (akademickej) filozofie; a to bez užšieho historického a jazykového, etnicko-kultúrneho limitovania.

Školská filozofia vzdelanostných enkláv. Možno konštatovať, že filozofické myslenie sa na Slovensku rozvíjalo vo všeobecnom, dobovom kultúrno-ideovom, intelektuálnom prostredí. V rámci spoločenských štruktúr feudálneho Uhorska sa vytvárali vzdelanostné centrá (najmä vo väzbe na vzdelanosť podporovanú cirkvami). Vytvárali sa akési uzlové body, najmä okolo vzdelanostných centier (škôl) tej-ktorej konfesie, v ktorých sa sústreďovala dobová vzdelanosť. V slovenskej kultúrnej a vzdelanostnej tradícii sa tak stretávame väčšinou s intelektuálnymi, resp. kultúrno-vzdelanostnými enklávami, z ktorých niektoré vynikli v určitom období. Ich pôsobnosťou sa vytvárali zárodky kontinuity svojho druhu (hoci tiež bola často pretržitá, ale predsa). Iba v tomto rámci sa mohla vyskytovať aj filozofická vzdelanosť, tvorba či spisba. Osobitnú úlohu tu zohrali jednotlivé školy: vyššie stredné školy, "studia generale", semináre, gymnáziá, lýceá, kráľovské akadémie a najmä univerzity (a to nielen domáce, ale aj zahraničné). Tu išlo o šírenie filozofických ideí, znalostí svetovej filozofie, myšlienkových iniciatív významných postáv z jej dejín, všetkého toho, čo môžeme zahrnúť pod pojem filozofická vzdelanosť; ako vidíme na príklade profesorov "prešovskej školy", aktivít na pôde Trnavskej univerzity, vzdelancov osvietenských učených spoločností či filozofických kurzov stredísk vyššieho katolíckeho a evanjelického školstva v 19. storočí. Osobitne univerzity (hoci sme tu mali iba dve: trnavskú a košickú, pôsobiace v priebehu 17. a 18. storočia) sa stali ohniskami vzdelanosti, strediskami intelektuálneho života a theoretic-ko-vedeckej práce, ktorá bola vedená racionálnymi prostriedkami.

Rámce a limity školskej filozofie. Tu si však treba uvedomiť, že väzba filozofie na pôdu škôl zároveň limitovala jej možnosti - nešlo tu totiž o vlastný, úplne autonómny vývin tejto intelektuálnej činnosti. Školská filozofia, ktorej najvlastnejším poslaním bolo vstúpiť študentom vo vzdelávacom procese základnú filozoficko-propedeutickú prípravu, ako aj určité znalosti svetového filozofického dedičstva a podľa možnosti ich vyučovať na úrovni súčasného stavu filozofického a vedeckého myslenia (to bola ambícia najmä akademickej filozofie a univerzitného vzdelávania), mala viac-menej receptívny charakter. Išlo tak predovšetkým o transfer určitých vedomostí, oboznamovanie s poznatkami, menej zrejme o výučbu filozofovania, keď učiteľ bol zaviazaný osnovami predovšetkým vyučovať, a nie šíriť možné vlastné filozofické názory (išlo o výučbu tradičnej filozofickej propedeutiky, v ktorej mala dôležité miesto najmä klasická logika). Klasické disciplíny filozofie ako logika, metafyzika, noetika sa tak považovali predovšetkým za súčasť školského vzdelávania. Filozofia so špeciálnym zameraním na imanentné či na tzv. kategoriálne problémy sa intenzívnejšie nerozvíjala (s výnimkami na pôde spomenutých vyšších stredných škôl a univerzít). Táto absencia systematickej filozofickej kultúry bola osobitne "bolestivá" v prostredí národno-kultúrnom a zanechala v ňom nepriaznivé "dedičstvo"; v spomenutom okruhu "národnej" filozofie však neskôr dominovali už témy a problémy iného rádu (ako ešte spomenieme).

Určujúce bolo to, že sa filozofické myslenie rozvíjalo v závislosti od rozvoja vzdelanosti - v prvom rade tak záviselo od úrovne školstva. Školská filozofia sa rozvíjala vždy v rámci dobovej organizácie a foriem vzdelávania, pričom tu zohrávala určujúcu úlohu tradícia, konfesionálny kontext, ale tiež vzory učebníc a pod. Školská filozofia tak netvorila jednoliaty celok, ale mala diferencovaný charakter v závislosti od jej

konfesionálneho "backgroundu". To znamená zameranie, náplň štúdia, učebnice sa líšili podľa toho, ktorej konfesii (cirkvi) "slúžila" tá-ktorá konkrétna vzdelávacia inštitúcia, pričom neskôr získavala významnú vlastnú ingerenciu do tejto oblasti aj štátna školská politika (spomeňme napr. už tereziánske reformy). Školstvo sa však identifikovalo prioritne konfesionálne, až druhotne kultúrno-etnicky - aj tu predovšetkým jazykovo, ale nie nacionálne (aspoň v období pred nástupom nacionalizmu). Osobitne imperatívne sem často vstupovali aj súvislosti konkrétnej dobovej spoločenskej determinovanosti kultúrnych a intelektuálnych aktivít. Mohli by sme obecne konštatovať, že až do nástupu obrodenskej filozofie sa toto myslenie rozvíjalo v úzkej väzbe na teologické myslenie a humanistickú vzdelanosť. Tento rámec však predstavoval aj určitú limitáciu rozvoja filozofie jednak v jej vzťahu k teológii a náboženskému výkladu sveta, jednak vo vzťahu k potrebám a úrovni školského vzdelávania (a to v závislosti od rozdielnej náplne a úrovne tohto vzdelávania na jednotlivých školách).

Aj z vyššie uvedeného náčrtu je zrejmé, že skúmanie podôb školskej filozofie na Slovensku oprávnené tvorí významnú súčasť dejín našej filozofie, hoci tieto nemôžeme redukovať iba na túto oblasť. Školská filozofia tvorila podhubie pre rozvoj filozofie, formovala vzdelanosť a filozofické myslenie intelektuálnej elity či už v starších obdobiach, ako v obdobiach novších, t. j. aj v čase, keď už bolo vzdelávanie poskytované prevažne v maďarskom jazyku. Preto možno zopakovať, že súčasťou dejín slovenskej filozofie je celá školská filozofia pôsobiaca na území dnešného Slovenska (vrátane jazykovo maďarskej školskej filozofie). To znamená "neškrtať", neobchádzať tento fenomén z našich dejín, ale venovať pozornosť aj interakciám školskej filozofie a filozofického myslenia v širšom slova zmysle; konkrétne ide o potrebu skúmania toho, aký mala význam, dosah jazykovo maďarská školská filozofia pre filozofické vzdelanie a myslenie Slovákov (ako aj príslušníkov iných národností).

Školská filozofia v procese národotvorby. Školská filozofia naďalej pôsobila na pôde lýceí, gymnázií a seminárov, kde sa prednášala, vyučovala (napr. na bratislavskom, prešovskom, kežmarskom, levočskom a ďalších lýceách). Svojím spôsobom sa však prispôbuje procesu národotvorby na jednej strane (maďarský prípad) a na druhej strane sa mu "odcudzuje" (slovenský prípad). V čase nástupu nacionalizmu sa tak mení paradigmatický obraz slovenskej filozofie, keď sa táto na Slovensku "nacionalizuje", t. j. školská filozofia sa prispôbuje nacionálnemu rázu kultúrnej a školskej politiky na báze konceptu uhorského štátneho nacionalizmu (viacerí školskí filozofi, napr. prešovskí učitelia M. Greguš, A. Vandrák, sa stali nielen uhorskými vlastencami, resp. podporovateľmi tohto typu nacionalizmu, ale aj súčasťou maďarskej filozofickej tradície). Na druhej strane sa tvorba filozofujúcich vzdelancov (resp. špekulujúcich laikov-amatérov) ocitá mimo rámca škôl a ich vyučovacieho jazyka, ale "slovakizuje" sa (jednak jazykovo, ale aj tematicko-obsahovo) na báze etno-kultúrneho nacionalizmu. Školská filozofia v období národotvorby a politickej mobilizácie národného spoločenstva tak divergovala voči spoločenskému (filozofickému) mysleniu národovcov (v slovenskom prípade). Tieto dve základné línie vývoja našej filozofie sa tak rozchádzajú (k opätovnému ich "stretnutiu" dochádza až v prvých decéniách 20. storočia a k ich špecifickému prepojeniu došlo neskôr na pôde oficiálneho marxizmu-leninizmu ako

svojho druhu školskej, odbornej, aj akademickkej, filozofie a súčasne jednej podoby spoločenského, ideologického myslenia).

V národovnom procese sa filozofické myslenie začleňovalo do formujúceho sa národného kultúrneho celku. Do centra sa dostávalo spoločenské, filozofické - národno-emancipačné myslenie. Tento trend mal širšiu platnosť i kontext; pripomenúť by sme mohli aj slová historika slovenskej filozofie staršej generácie: "Báza národnej kultúry sa stala silným určujúcim faktorom vo vývine európskeho myslenia, pričom je pre novovek príznačná." ([8], 588) Tento aspekt by sa nemal preceňovať, ale ani podceňovať.

Ráz "národnej filozofie". Do centra pozornosti vzdelancov sa dostávali problémy a oblasti dovedy nedoceňované či zanedbávané alebo takmer nové, ako predovšetkým tematizácia hlbšieho zmyslu historických osudov vlastného spoločenstva. Odozvu našli najmä metafyzické filozoficko-historické konštrukty nemeckých romantikov a idealistov, k čomu prispelo predovšetkým štúdiom vzdelancov v zahraničí a oboznamovanie sa so súdobými európskymi myšlienkovými prúdmi a osobnosťami (aj tu však dochádzalo k selekcii, keď sa značná časť novovekej empiricko-racionalistickej tradície odmietala, resp. ostro kritizovala). Samotní obrodenski vzdelanci považovali za "reálnu" predovšetkým takú filozofiu, ktorá sa zapodieva javmi v ich vývinovo-historickom dynamizme, t. j. filozofiu dejín. Na jednej strane išlo o pociťovanie potreby priam metafyzicky zakotviť vlastné úsilie vo filozoficky poznanej dejinnej nevyhnutnosti a na druhej strane o praktické zacielenie intelektuálnych aktivít v bezprostredných potrebách národnoobraného zápasu. Vo filozofickej, ale aj umeleckej aktivite sa videlo akési médium pretvárania skutočnosti nielen z hľadiska uvedených "bytostných potrieb" národa a rozvoja jeho života, ale aj z aspektu naplňovania akejsi vyššie historicky a metafyzicky zakotvenej objektívnej nevyhnutnosti (logiky dejín). Táto národná filozofia dejín chcela odrážať aj imperatívne potreby života a reagovať na aktuálne otázky národnoemancipačného pohybu. Ako napísal J. M. Hurban: "Naša filozofia má byť takého rázu a takej povahy, aby mala blahodarné následky v našej histórii a priaznivý vplyv v živote slovanskom." ([7], 112)

Akokoľvek si národovci uvedomovali význam abstraktnej teórie (napokon, boli zväčša odchovcami heglvskej idealistickej systémovej filozofie), vždy ju chápali ako základ pre tvorbu filozofie dejín vlastného národa (slovanského a slovenského) a ako ideovú bázu pre hľadanie odpovedí na aktuálne problémy národného života z hľadiska jeho súčasného stavu i súradníc budúceho vývoja (L. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža a ďalší). A tak, hoci ani takémuto spoločenskému myslieniu nechýbalo teoretické zakotvenie, abstraktno-teoretická problematika ustupovala do pozadia.

Kategoriálna, či aplikovaná filozofia? Tento aplikatívny ráz slovenskému ("národnému") filozofickému myslieniu neraz zazlievali. Hoci sa pripúšťalo "mnoho správneho na tomto chápaní filozofie" (ktoré si vraj možno vysvetliť "z hľadiska spoločensko-historických potrieb, ktoré Štúr a Hurban videli pred sebou"), osobitne na adresu "národnej filozofie" boli adresované výčitky, že ide o nešpecifické, resp. mimosystémové ponímanie filozofie (aj jej mimosystémové praktizovanie; [19], 76). Takéto chápanie filozofie údajne znamenalo "súčasne aj zúženie špecifčnosti filozofie a jej

vlastných kategoriálnych úloh. Dôsledky tohto chápania prejavili sa nepriaznivo vo filozofickom vývine u nás v druhej polovici 19. storočia, v ktorom sa zanedbalo štúdium a rozpracúvanie odborne filozofických otázok a filozofia sa premenila na spoločensko-ideovú a kultúrno-historickú činnosť." ([20], 497) Pripomeňme, že takýto pohľad pritom súčasne zanedbával vlastný výskum rozvoja podôb školskej (odbornej) filozofie v etape, keď sa táto stávala viac-či-menej súčasťou inej jazykovej (národnej) kultúry.

Poznamenajme tiež, že spomenutý výklad, zdôrazňujúci kategoriálny charakter filozofie, predpokladá, až sugeruje predstavu akejsi objektívnej existencie dejín a úloh filozofie v tomto "zákonitom" vývine; ide o koncept filozofie systémovej (ako sústavy ideí, plodov geniálnych osobností), ktorá sa kontinuálne rozvíja vo vlastných dejinách z vlastných imanentných zdrojov ako akási "entita osebe" (a jej "závislosť" od konkrétnych, "malých" dejín tejto disciplíny "vnútri" určitej kultúry je viac-menej podružná). Tento model chápania filozofie v podstate vychádzal z heglóvského konceptu dejín filozofie ako dejín sebapoznávania idey, nemohol sa však v úplnosti rozvinúť v rámci meta-narácie dejín našej filozofie, pretože mu nezodpovedal, ba protirečil charakter samotného výskumného materiálu. Podľa nás je však možné aj iné, diferencovanejšie chápanie filozofie (a filozofovania), adekvátnejšie zodpovedajúce špecifickosti materiálu tejto bádateľskej oblasti výskumu. Takéto "skromnejšie" ponímanie zbavuje filozofiu jej výlučnosti, berie jej nimbus exkluzívnej "kráľovnej vied", odklína jej metafyzickú fascináciu, ale pritom uznáva: a) význam filozofie "tradičného európskeho jadra" (vo vymedzení J. Patočku [17]), onoho klasického modelu filozofie "sensu stricto" ako sústavy ideí, reflektujúcich najzákladnejšie ontologické, noetické, existenciálne problémy človeka a sveta, ale za historicky reálny považuje aj model b), t. j. podoby filozofie ako špeciálnej disciplíny, ako jednej z vied, hoci najvšeobecnejšej, ale aj pomocnej (propedeutickej) disciplíny, ktorá sa rozvíjala ako konkrétna školská a akademická (profesionálna) interpretatívna filozofia, a napokon aj podoby c) filozofie a filozofovania ako súčasti hlbšieho (práve filozofického) základu duchovného, kultúrneho, vedeckého, literárno-umeleckého i spoločenského myslenia. Rozlišujeme tak okrem klasickej, systémovej filozofie aj podoby a vrstvy interpretatívnej a aplikovanej, resp. implicitnej filozofie. Tým všetkým je filozofia, také rôznorodé podoby, úrovne má jej teoretické rozvíjanie i praktizovanie a z týchto rozmanitých aspektov by mali historici tejto disciplíny skúmať dejiny filozofického myslenia konkrétneho kultúrneho spoločenstva. Poznamenajme ešte, že pokiaľ išlo o školskú, resp. akademickú filozofiu, táto tvorila podhubie, resp. predpoklady pre rozvoj filozofie vo všetkých (troch) uvedených podobách či vrstvách.

T. Münz nedávno poukázal na to, že "malý národ, ktorý stáročia bojoval o holé prežitie, nemohol si dopriať luxus samostatnej filozofickej špekulácie" ([16], 56). Aké oprávnenie má preto zazlievať našim vzdelancom, že nerozvíjali najvšeobecnejšie filozofické otázky a problémy (otázky poznania a bytia) na "kategoriálnej" úrovni (t. j. de facto systematickú filozofiu), že nemali ambíciu reflektovať skutočnosť ako celok alebo že sa spoliehali na veľké "cudzíe" filozofické systémy a venovali sa otázkam národných dejín, najaktuálnejším problémom prítomnosti, otázkam dejinného poslania národnej spoločnosti, jej budúcich osudov a pod.? Došlo však naozaj k podceneniu imanentnej filozofickej problematiky v našom filozofickom myslení? Ak áno, malo to také "fatálne",

nepriaznivé dopady na rozvoj filozofického myslenia u nás? Alebo išlo skôr o výraz bližšieho priblíženia sa filozofického myslenia našich vzdelancov (onej "národnej filozofie") k životu, to znamená, že prichádzalo nie k "ochudobneniu" filozofie, jej obmedzeniu, ale práve k jej adekvátnej aplikácii vo vzťahu k domácim potrebám a možnostiam?

Logickým pokračovaním takto nasmerovaných úvah by mohlo byť polozenie otázky, či práve takýto trend, t. j. odklon od úzko odborne-filozofickej konceptualizácie či aj abstraktnej špekulácie nášho filozofického myslenia k sociálno-historicky a duchovno-kultúrne zameranému uvažovaniu, nezodpovedal na jednej strane samotnej "vývinovej logike" vlastnej kultúry (a nebol tak práve najadekvátnejším vyjadrením potrieb etno-kultúrneho spoločenstva v procese jeho mobilizácie), a na druhej strane či nebol aj výrazom individuálnej potreby osobnostne reflektovať filozofické a existenciálne otázky života a sveta a stvárníť ich v rôznych formách duchovnej a kultúrnej tvorby.

Aplikované (implicitné) filozofické myslenie. Naporúdzi je tu však aj "nebezpečenstvo" druhej krajnosti, a to vtedy, keď sa do dejín filozofického myslenia zaraďujú ako osobnosti aj postavy z iných kultúrnych radov (napr. literatúry a umenia) a pritom sa ich reflexie kladú na jednu úroveň s viac-či-menej sústavnými podobami rozvíjania filozofie (či už v spomenutých rámcoch odbornej, školskej, alebo vzdelanckej, "národnej" filozofie). Nejde iba o to, že pre "neprofesionálnych" filozofov (intelektuálov, vedcov, umelcov, politikov) bola filozofia často iba intelektuálnym "backgroundom", akýmsi rezervoárom myšlienok, do ktorého načierali ad hoc podľa potreby (ale bez potrebnej systematickosti či aj sústavnosti, bez dôslednejšej oboznámenosti s celým kontextom diela toho-ktorého filozofa či určitého systému alebo smeru), t. j. že išlo často iba o značne selektívnu recepciu. Dôležitý je aj a práve ten aspekt, že takéto implicitné "filozofovanie" sa dialo zväčša mimo rámca filozofie ako špeciálnej disciplíny, ale aj bez výraznejšieho dosahu na súdobý priebeh či rozvoj filozofického myslenia v jeho "mainstreame" (takýto prístup sa prejavuje ako mapovanie "výskytov" rôznych európskych "-izmov" v tvorbe nefilozofov, napr. literátov; (pozri. napr. prístup E. Lalíkovej in [6]). Netreba strácať zo zreteľa, že keď sa uplatní vo výskume takýto širší ("tolerantnejší"), menej striktný model, môže dôjsť k priveľkému (až ľubovoľnému) "rozvoľneniu" uplatňovaných kritérií. Tu potom záleží aj na osobnom "cite pre mieru", na bádateľskej akribii; spomeňme, že v minulosti sme boli svedkami extrémnych príkladov dôsledkov takejto "uvoľnenosti" kritérií, naviac, keď ich uplatňovanie bolo ideologicky motivované (napr. hľadanie prvkov materialistického svetonázoru v ľudovej slovesnosti, "pokrokových ideí" v poézii národovcov či rozvoja marxizmu-leninizmu v ilegálnych dokumentoch komunistickej strany). Poznamenajme, že ponovembrový pokus o zachytenie podôb slovenskej filozofie v 20. storočí tiež nesie znaky takejto absencie vymedzenia striktnějších kritérií, resp. sa ich vedome zrieka ([9], 7).

Ak skúmame myslenie "nefilozofických" osobností, malo by nám ísť o zachytenie ich osobnostného filozofického videnia sveta. Preto by bolo vhodnejšie sústrediť sa v tomto kontexte na interpretáciu ich svetového a životného názoru (ktorého súčasťou sú nielen filozofické, ale aj náboženské, estetické, etické, politické idey a pod.), resp. na to,

ako sa tento ideový "background" premietol do implicitnej filozofie ich tvorby. V tomto zmysle potom ide o skúmanie aplikácie filozofických ideí, t. j. o aplikovanú, resp. implicitnú (termín J. Kocku) filozofiu a skúmanie toho, ako sa táto prejavila ("pretavila") v umeleckej tvorbe či myslení jednotlivých kultúrnych osobností .

Nemožno preto pochopiteľne podceňovať význam imanentného, špecificky "kategoriálneho" rozvoja filozofického myslenia, jeho pozitívne rozvíjanej abstraktnej špekulatívnosti a pojmového inštrumentária. Aj a práve tento imanentný rozvoj je však "závislý" od celkovej kultúrno-duchovnej rozvinutosti spoločnosti (konkrétne závisí od úrovne školstva a osobitne od existencie univerzít), od intelektuálnej vyspelosti jeho elit. Preto je zrejme, že imanentný rozvoj filozofického myslenia nemožno odtráhať od celkového kontextu rozvoja kultúry a vzdelanosti, ale ani podceňovať potrebu jeho špecifického rozvoja. Onen "deterministický" rámec môžu prekročiť iba mimoriadne osobnosti, geniálne nadaní jedinci, ktorí však tiež potrebujú živnú pôdu, na ktorej môžu rásť, musia mať priaznivé podmienky, aby vôbec dozreli, aby sa mohli prejaviť, vystúpiť "na javisko dejín" (za všetkých spomeňme známy tragický osud slovenského vzdelanca J. Lajčiaka). To však tiež znamená, že aj tie etapy, v ktorých dočasne alebo výraznejšie vystupujú do popredia podoby aplikovaného filozofického (spoločensky orientovaného) myslenia (zdanlivo na úkor striktné teoretického, "imanentného"), nie sú "chudobnejšie", t. j. menej prínosné z hľadiska skúmania celkového, kontinuálneho rozvoja kultúry a myslenia konkrétneho spoločstva.

Otázka výskumnej (interpretačnej) alternatívy. Marxistická paradigmatická schéma dejín slovenskej filozofie stavala na predpoklade imanentnej vývinovej logiky týchto dejín a ich vzostupného, kontinuálneho a dialektického pohybu (od idealizmu k materializmu, od buržoáznej k marxistickej filozofii). Tento koncept bazíroval na ideí pokroku a rozvinul sa na pozadí historicko-materialistickej filozofie dejín. Išlo v podstate o náš malý "veľký príbeh"? Nešlo vlastne o akýsi novší variant v podstate osvietenскеj dichotómie zápasu svetla s tmou, vedy s mýtom? Nešlo o variant v podstate modernistickej meta-narácie zápasu pokroku s reakciou a víťazstva racionality vedy a filozofie nad "tmárstvom" viery a náboženského svetonázoru? Určitú možnú odpoveď na túto otázku sme spomenuli v úvode state, pritom sme si vedomí relativity aj takejto interpretačnej perspektívy. Pochopiteľne, na každú spätnú, historickú interpretáciu dejín možno hľadiť ako na variant meta-naratívneho re-konštruovania "reálnych" dejín; preto ako na takýto konštrukt pozeráme nielen na "národnú" naráciu dejín, ale aj na "nadanárodnú", zdanlivo neutrálne metanarácie. Každá historická metanarácia je totiž určitou selekciou, efektom hodnotovej hierarchizácie historických javov (ich "evaluácie"; napr. posunutia do popredia tendencií a prejavov, ktoré formovali proces "národovtvorby"). Netreba snáď tiež osobitne poukazovať na to, že poznatok o neexistencii nejakej absolútne platnej, konceptuálne a hodnotovo neutrálnej re-konštrukcie dejín, ku ktorému dospela moderná veda a filozofia v postpozitivistickom období, sa všeobecne akceptuje. Sme si plne vedomí týchto (a ďalších) aspektov tejto problematiky, ale "nevieme", a napokon, ani sa nechceme zrieknuť skúmania dejín vlastnej disciplíny ako súčasťi našej kultúry.

Tieto otázky predstavujú problémy čisto metodologické, ako také by si žiadali zvýšenie a osobitnú pozornosť. Tu sa ponúkajú viaceré otázky: možno skutočne hovoriť o nejakej kontinuitnej línii v dejinách slovenskej filozofie? A v akom zmysle? Bola tu nejaká imanentná vývinová logika? Aký bol charakter (aj špecifikum) tohto myslenia? Je možný a želateľný nový syntetický obraz dejín slovenskej filozofie?

Už v úvode sme poukázali na niektoré črty marxistického konceptu, ktorý kládol do popredia tzv. pokrokové tradície (a tento sa uplatnil práve aj v *Syntéze I* v 80-tych rokoch minulého storočia). Bol pohľad uplatňovaný v reformistických 60-tych rokoch podstatne odlišný? Vcelku možno konštatovať, že marxistická metodologická reflexia v tomto období poukazovala na jednostrannosť uplatňovania hľadiska služby spoločenskému pokroku (chápanému navyiac politicko-ideologicky), ako aj na škodlivosť podceňovania funkcie a prínosu idealistických smerov v dejinách filozofie (keď sa dovtedy jednostranne zdôrazňovalo prenikanie materialistických tendencií; metodologickým diskusiám "vnútri" marxizmu zameraným na tento aspekt venoval v uplynulých rokoch až vyčerpávajúcu pozornosť vo viacerých štúdiách A. Kopčok; pozri napr. [11]; [12]). Deklarovanie potreby skúmania vnútorne diferencovaného filozofického myslenia minulosti ako dialektického celku, podnecovaného tak mimofilozofickými, ako aj imanentnými faktami, bolo v tom čase nepochybne prínosom. Touto interpretáciou sa však nenarušila celková záväzná interpretačná perspektíva; iba sa odmietla jej dogmatická vulgarizácia, ale zostal platný onen apriórny koncept zákonitého lineárneho procesu smerujúceho k završeniu celostného dialektického procesu dejín. Aj dejiny filozofie, a tak aj dejiny slovenskej filozofie mali byť formou a stránkou rozvoja marxistického filozofického myslenia ako celku [10].

Ako sme videli, neskôr sa aj tzv. *Syntéza I* opierala o určitú koncepčnú predstavu kontinuitného vývojového pohybu slovenského filozofického myslenia na báze historického materializmu. Historik filozofie v tu prezentovanej koncepcii v súlade s procesuálnym metodologickým konceptom, ktorý sa opiera o hegelovsko-marxistický koncept filozofie, "musí nevyhnutne skúmať historicko-filozofický proces (zdôraznil - V. B.) ako mnohotvárnny, zložitý útvar so široko diferencovanou škálou rôznych prúdov, smerov, názorov" ([3], 11). Ambíciou takéhoto prístupu bolo nielen analyzovať filozofické postoje, identifikovať jednotlivé koncepcie, smery a prúdy v ich imanentnej vývinovej línii, ale aj sledovať "úlohu, akú zohrali v boji o spoločenský pokrok" ([3], 11).

Dnes, po páde či sebadeštrukcii celej marxisticko-leninskej paradigmy, sa musíme pýtať, nakoľko môže takýto model odpovedať na otázky, pred ktorými stojíme pri hľadaní celkového možného nového výkladu dejín našej filozofie. Takého modelu, ktorý by prekonával zaužívané a neplodné schémy, ale pritom sa vedome neredukoval na pozitivistický záznam, opis javov, osobností, škôl a pod. Chceli by sme zdôrazniť, že náš kritický pohľad chce prispieť k sebareflexii historiografie našej disciplíny v súčasnosti, v žiadnom prípade nechce byť sponchobením prínosu doterajšej práce osobitne staršej generácie historikov a nepopiera ich doslova zakladateľský vklad do vedeckého skúmania tejto oblasti, ktorého výsledky majú a nepochybne si zachovávajú svoju trvalú hodnotu.

Je zaujímavé, ale aj príznačné, že historici slovenskej filozofie (dnes už ničím nahatení) si zatiaľ otvorene nepoložili otázku, ako ďalej v tejto problematike. Je možný

viac-menej staronový prístup k našim dejinám cestou zacielenia výskumnej optiky na podoby školskej filozofie, alebo môže byť takouto alternatívou skúmanie dejín slovenského myslenia v širšom kultúrno-spoločenskom kontexte? Nemalo by sa zabúdať na tie iniciatívy, ktoré sa tu už vyskytli - či už tematizovanie problému v alternatívne *dejiny filozofie, či dejiny ideí?* [13], alebo pokus o inštitucionálne zakotvenie výskumu dejín slovenského myslenia a kultúry (nedá nám nespomenúť, že túto iniciatívu autora prítomnej state "zmielti zo stola" ešte v 90-tych rokoch na pôde SAV; aplikácia takto koncipovaného prístupu, sústredeného na skúmanie podôb aplikovaného, resp. implicitného filozofického myslenia, však priniesla svoje výsledky - napr. [1]).

Nie je zrejme náhoda, že v 90-tych rokoch obrátili svoj výskumný záujem (takmer súčasne a pritom nezávisle od seba) viacerí historici slovenskej filozofie práve na oblasť školskej filozofie a publikovali z tejto oblasti viacero prác (napr. [5]; [14]). Osobitnú pozornosť si zaslúži skúmanie dejín vlastnej špecializácie "vnútri" vývinovej línie odbornej (akademickej) filozofie (pozri najnovší výsledok takejto sebareflexie v oblasti dejín logiky a metodológie vied [21]).

Prinášajú však tieto prístupy (a ich výsledky) aj inováciu z hľadiska metodológie dejinnofilozofického výskumu? Faktografická vecnosť a obsažnosť týchto prác je nepochybné ich kladnou stránkou. Treba si však zároveň položiť otázku, či nepredstavujú návrat k pozitivistickej metodológii. Poznamenajme, že jej uplatňovanie sa javilo (autorovi tejto state) ako schodná cesta, ako sa vyhnúť marxisticko-leninskému apriorizmu a ideologizácii dejín v období normalizácie. Pozitivistická, faktografická deskriptivnosť sa ukazovala ako vecná alternatíva interpretácie zoči-voči oficiálne platnej verbalistickej, ideologickej naratívosti. V súčasnosti však revitalizácia uvedeného metodologického postupu v novom kontexte nemusí byť bezproblémová. V tejto súvislosti sa nám ako problematický preto javí: a) návrat k postupom staršej metodologickej školy, nedostatočne reflektujúci po nej nasledujúci vývoj, ktorý ju prekonával a neraz podstatne korigoval (a zanechal v tomto smere výraznú stopu aj v metodológii historického výskumu u nás - máme na mysli štrukturalistickú školu a jej uplatňovanie interpretačného hľadiska imanentnej analytickosti; b) s vyššie uvedeným súvisí nadmerné bazírovanie na receptívnosti slovenského filozofického myslenia (tohto problému som sa dotkol in: [2]), pričom menšia pozornosť sa venuje skúmaniu špecifických podôb slovenského myslenia (nemáme však na mysli pátranie po akomsi jeho "svojráže"); c) ide nielen o otázku uplatňovanej metodológie, ale aj o otázku možnosti uplatnenia inovovanej interpretačnej perspektívy. Tu treba konštatovať, že doposiaľ absentuje pokus o možný nový, celkový obraz, koncept dejín slovenskej filozofie; a to sa nám zdá z pohľadu tu traktovanej problematiky ako najzávažnejší problém.

LITERATÚRA

- [1] BAKOŠ, V.: *Kapitoly z dejín slovenského myslenia*. Bratislava, Polygrafia SAV 1995.
- [2] BAKOŠ, V.: "Receptívnosť slovenského myslenia ako problém." In: *Filozofia*, roč. 57, 2002, č. 4, s. 285 - 288.
- [3] BODNÁR, J.: "Úvod." In: [4] s. 7 - 12.
- [4] *Dejiny filozofického myslenia na Slovensku*. I. Bratislava, Veda, VSAV 1987. V texte

citujeme ako SYNTÉZA I.

- [5] DUPKALA, R.: *Reflexie európskej filozofie na Slovensku* (Vybrané kapitoly). Michalovce, Media Group 2001.
- [6] FARKAŠOVÁ, E., BOHUNICKÁ, L., MARCELLI, M. (Eds.): *Brnianske prednášky*. Brno, Vydavatelství MU v Brně 2003.
- [7] HURBAN, J. M.: *Cesta Slováka ku bratrům slovanským na Moravě a v Čechách*. Pešť 1841.
- [8] KOČKA, J.: "Odkaz Osuského 'Prvých slovenských dejín filozofie'." In: *Filozofia* 49, 1994, č. 9, s. 585 - 592.
- [9] KOLLÁR, K., KOPČOK, A., PICHLER, T. (Eds.): *Dejiny filozofie na Slovensku v XX. storočí*. Bratislava, Infopress 1998.
- [10] KOPČOK, A., UHER, J.: "K metodologickým sporom v historiografii slovenskej filozofie." In: *Filozofia* 22, 1967, č. 3, s. 305 - 311.
- [11] KOPČOK, A.: "Metodologické diskusie a spory v slovenskej filozofickej historiografii 50-tych a 60-tych rokov." In: ([9], 334-355).
- [12] KOPČOK, A.: "Reformné procesy - trhliny v totalitnom monolite." In: *Filozofia* 57, 2002, č. 10, s. 683 - 697.
- [13] MESZÁROS, O.: "Dejiny filozofie, či dejiny ideí?" In: *Súčasná podoba filozofie a filozofovania na Slovensku*. Zborník príspevkov z I. kongresu slovenskej filozofie. Bratislava, Infopress 1996, s. 82 - 86.
- [14] MÉSZÁROS, A.: *A filozófia Magyarországon*. Pozsony, Kaligram 2000.
- [15] MULÍK, P. (Ed.): *Slovo o slove. K niektorým problémom slovenskej historickej terminológie*. Bratislava, Bernolákova spoločnosť 2001.
- [16] MÜNZ, T., SKLENKA, I.: "O filozofii a o živote." In: *Filozofia* 48, 1993, č. 1, s. 50 - 57.
- [17] PATOČKA, J.: *Tri studie o Masarykovi*. Praha, Mladá fronta 1991.
- [18] PATOČKA, J.: *Péče o duši I*. Praha, OIKOYMENH 1996.
- [19] VÁROSSOVÁ, E.: "Štrukturalizmus v slovenskej filozofii 40. rokov." In: *Filosofický časopis* 17, 1969, č. 1, s. 76 - 79.
- [20] VÁROSSOVÁ, E.: "Hegelovské inšpirácie u Štúra a Hurbana." In: *Filozofia* 25, 1970, č. 6, s. 493 - 508.
- [21] VICENÍK, J. - CMOREJ, P. (Eds.): *K dejinám logiky a metodológie vied na Slovensku a v Čechách*. Bratislava, Iris 2002.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV v rámci grantového projektu č. 2/1105/23.

PhDr. Vladimír Bakoš, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR